

Aresti: sentsibilitate konkretu bat

(aurre-ohar batzu eta hiru azterkizun)

Joxe Azurmendi

Apunteok, Arestiren heriotzako 10. urtemuga dela eta, *Mintza Barullo*-k Bilbon antolatu duen mahainguru baterako prestatu ditut, paper zaharrak bilduz. Behin-behinekoak eta guztiz fragmentarioak dira, hain okasionalak direnez gero.

Gogo txarrez hasten naiz zaharrak berritzen. Oraindik ez dago hitzegiterik Arestiri buruz, norbaiti erantzuten, errepikatzen, kontraesaten, erasotzen ibili gabe. Polemikaren batean erori gabe. Hurrengoan nahiago izango nuke *neure* Gabrielez hitzegin. Edo euskal literatura utzi, hobe.

Bigarren: Aresti asko aipatzen da. Irakurri ere egingo dela, espero dut (alegia, ez dut uste inoiz baztertuta eduki dugunik). Baina hil eta hamar urtetara, ez zait iruditzen haren azterketan asko aurreratu dugunik. Betiko planteamendu alferrikako batzutan preso gaudelako, gertatzen da hori seguruenik.

Arestirekin dagoen lehenengo problema, da, planteamendua beti aurretik emanda etortzen zaigula.

Neuri dagokidanerako, esan beharra daukat: *Gabriel Aresti* (Kriselu, 1976, 62-66) liburuan ageri den nire gutuna, A. Zelaietaren galdera konkretu batzuri, haren interesei eta planteamenduari, beraz, erantzuna besterik ez dela. Egoera berdintsuan aurkitu nin-

tzen J. Zulaikaren *Adanen poema amaigabea-ri* (Kriselu, 1975) egindako epilogoan. Eta berdin orain: egunotako *Egin* eta *Deia* irakurriz gero, badakigu planteamenduak zeintzu diren. Betikoak.

Erabat ez da posible izango, baina, ihesi ibili gabe, planteamendu horietatik alde egiten saiatu nahi nuke. Hau da, Arestik euskara batuari eman zion bultzada, etab., alde batera utziko dut. Haren obran zentratuko naiz. Berdin, euskaldun berriaren merezimenduak, klasikoen berreskuratzailearenak, etab. ere ez ditut ukituko. Orobat Arestiren zentsurak, etsaiak, etab. Arestiri sufrierazi omen geniona ere, utzi egingo dut, oraingoz behintzat: Koldo Mitxelena-gandik hasi eta Sarrionaindiaganaino, sufritzea tokatu zaion jende asko dabil gerraosteko euskararen historian, eta ez zait interesatzen zein ateratzen den martirioetan txapeldun. Interesatzen zait, hori bai, martiri haueetatik inor ez dadila ahaztuta geratu; eta ez dadila ahaztu, euskararen borroka kostatzen ari zaigun martirio bakoitza eta denak banan-banan. Martirio bakoitza pertsonala da.

Gero, Gabrielelek beste lan asko ere egin zuen: ipuinak, teatroa, ikerketak, hiztegiak, etab. Poesiara bakarrik mugatuko naiz. Lehengo iturriez mintzatuko naiz, edo daukagun haien edizio nagusiaz; eta gero poesiaz beraz apur bat.

I. Iturrien baliapenez ohar batzu

Gabrielen ekarpenik inportanteena euskal letretan poesia izan da (haren prosa subjuntibo-aditz ugaria eta elkarrizketa zoragarrien xarma oraindik deskubritzeko daudela, ematen du). Zergatik ez da gehiago ikertu? Konformidadean Aresti beste inor baino gehiago aipatzen bait da, aipatu; baina inor baino gutxiago aztertu. Itxura hori dago behintzat.

Konforme, zaila da, hasieretako haren poesia batipat. Baina ikerketarik ez egiteko eta, beraz, hamar urte geroago, bestelako ikuspide eta planteamendurik sortu ez izateko ere, badaude arrazoi sinple eta triste batzu, eta honez gero aipatu beharra dago. Lehengoa da, *Gabriel Aresti. Obra Guztiak / Obras Completas* (Kriselu, 1976) deritzon hori, luxozko edizioa, asko kostatzen dela eta ez duela deus balio. Baina horrekintxe esku artean, edo horren fotokopiekin, ikusten da mundu guztia.

Hitz batean esateko: argitalpen horretako euskal testuak oso gutxi balio dizu; eta erdarazkoak, Arestirena berarena ez denean, gutxi baino ere gutxiago. Gaur, Aresti, gehienbat liburu horretatik ezagutzen da seguruenik (euskaraz ez dakitenek berek, Aresti nolabait ezagutzen dutela, usteko dute, itzulpenari esker), baina argitalpen modu horrek debekatua egotea mereziko luke.

Honelako sententziak arrazoiak beharko ditu. Horra, bada:

A. Euskarazko testuaz

Has gaitzen, gutxienez oso eztabaidagarria den, baina azken denboran inposatu egin dela dirudien eritzi batekin: Gabrielen obran, balio literario soilaren aldetik bederen, 64 aurrekoa dela hoberena. Ni neu ez nago batere ziur, baina orain horrek ez dio axola. Eman dezagun halaxe dela. Egia da, nolana ere, jende gazte gehienak aldi horrekin dirudiela interesatuena. Irakurri eta irakurri, eta gero ez dela ezer akklaritzen ere, jeneralean ez da egia txikiagoa. Zergatik?

Bestelako eta poesia horren berezko zailtasunak aparte (inportanteenak horiek direla aitortuz), argitalpen honetan laguntasun gutxi aurkituko dute irakurleak zein ikerleak; ez fetxa, ez oin-ohar, ez ezer, lehenengo poesiak; inprimaketa-hutsak, irakurlearen in-segurtantzia gehitzeko; estrofa atzekoz aurrera (or. 196 adibidez), etab.

Gehiago: aldera ditzagun, esate baterako, *Zuzenbide debekatua*, hemen datorren bezala (A deituko diogu) eta, obra bera, Arestik Lizardi Sarirako presentatu zuen bezala (L deituko diogu). Poema edo hau, jatorrizko L-an, Arestik lau partetan zatitu zuen: 1. *Karta-Jokua*, 2. *Nire grazia*, 3. *Janjan motzaren erak*, 4. *Zuzenbide debekatua*. Hau zen jatorrizko forma eta partiketa (*Egan*-en osoa argitaratzerik egon ez zena). Begira, orain:

1. *Karta-Jokua*: A-n estampa edo figura bat bakarrik aurkitzen dugu: Walt Whitman; L-an 39 ziren eta, besteak beste, Neruda, Joyce, Eliot, Hölderlin, Dostoiewski, etab.; edo Axular, Baroja, Unamuno, Meabe, etab. en figurak falta dira. Interesgarrienak, zalantza gabe.

2. *Nire grazia*: L-an 80 ahapaldi edo grazia ziren: A-n 5 bakarrik dauzkagu (jatorrizko 5, 11, 25, 37 eta 70 garrenak).

3. *Janjan motzaren erak*: osoki falta da, hiru parte osoak alegia (egia da, zati batzu beste nonbait emanak datozela, baina horiei beste iruzkin bat zor diegu).

4. *Zuzenbide debekatua* zeritzon partearen ahapaldi bakarra L-an bezala dator A-n. Baina hemen 5. parte berri bat erantsi da («Joanaren bihotzak»), L-an ez zegoena eta 1961 aurrekoa ezin izan litekeena. Guzti honetaz ikus baita Sarasolaren Hitzaurreko oharra ere (or 86-87): baina *Zuzenbide debekatua*-ren jatorrizko (Arestiren beraren makinazko) kopian inon ez da ageri «200 puntu» deritzona bezalako gauzarik (ik. *Obra Guztiak*, 357-365).

Eta *Maldan behera* ulertzeko, *Zuzenbide debekatua*-n eta 200 puntu-etan apoiatu beharra dagoenik, ez dit inork ukatuko (*Zuzenbide debekatua* da «Miren eta Joaneren historiaren hasiera» eta *Maldan behera* «Miren eta Joaneren historiaren bukaera»): nola, ordea, 1959-1960 aldiko konposizio hauek hain deskonposaturik baldin badauzkagu? Edozein interpretazio eta ikerketaren aurrebaldintza izango da, testuon birkonposaketaz abiatzea. *Obra Guztiak*, ez bakarrik ez dira obra guztiak, baina *Obras Descompuestas* dira. Eta Editorearen oharra, «Estos poemas, lector, no son todos los poemas de Gabriel Aresti, pues nos hemos visto en la necesidad de apartar algunos y no, parafraseando a Michelena, porque estuvieran mal medidos. Como sabrás, este último año no han cambiado todas las cosas que hemos querido cambiar, y, por tanto, algunos escritos quedan en el archivo a la espera de tiempos más felices», tontoak engainatzeko aitzakia deshonesto bat besterik ez da. Gezur hutsa, komertzialki kolorez pintatua.

Beste alde batetik ere. Lehenengo: «Euskal tragedia eta komedia» nik ez dut uste sekula bat izan direnik (konposizio aldetik). Preokupazio eta testuinguru oso desberdinetatik sortuak ere badira. «Komedia» (1962) Bilboko gorabehera oso partikular batzuren artean sortu da, euskaltzaleen arteko diferentzietatik. «Tragedia» (1959-1960) *Zuzenbide debekatua*-ren 3. parte zen, «Janjan motzaren erak» deritzonoko zati bat, hain zuzen.

Zein ote da Janjan hori? *Obra Guztiak*-en irakurleak, 380 or.an, «Janjanen alaba» batekin topo egiten du bapatean. Nik ez dakit zer arraio ulertu edo imaginatuko duen. Beldur naiz, ez ulertu eta ez imaginatu ahal izago duela ezer. Kontuan hartuz, gainera, alaba hori lehentxeago (372 or.) «gure frantzes zikinaren» alaba zela: h.d., jatorrizko L-an «alaba bat zuen gure Janjan zikinak» zioen tokian, argitalpen honetan (oin-ohar bat gabe argigarri, beti beza-

la) «alaba bat zuen gure frantzes zikinak» irakurtzen dela, poemon bestelako zailtasunak aski ez direlako pare bat gehituz.

Esan nahi dut, L-tik A-ra, testua bera, hemen gutxitu han gehitu ezezik, aldatu ere egin dela, eta aldatzeko arrazoiak (berdin zait Arestik berak eginak izatea), hemen bai, beti ez direla izan bertsoak hobeto neurtzea. Adibide gehiegi legoke eta nahikoa izango dugu pare batekin (azpimarratuek hitz aldatuak seinalatzen dituzte):

«L» testuan

Orduan *jaditsi* ziren hara nafarrak
gurutz gorria ta bihotza berriz beltza.
Debartzete zetortzan jainkos
onarekin.

Karrikako galtzak *erregearen* kontra.
Bikarioen kontra merkatuko gonak.
Esan zuten behin Gaztela zaharrean
gorrotatzen dugun eremu meharrean.

Obra Guztiak (or. 368)

Orduan etorri ziren hara nafarrak
gangar gorria ta bihotza berriz beltza.
Amorioz zetozen Jainko onarekin.

Karrikako galtzak alkatearen kontra.
Abadearen kontra merkatuko gonak.
Esan zuten behin Gaztela zaharrean
gure gorrotoen eremu meharrean.

B. Erdarazko itzulpenaz

Gazte ikertzaile baten mareoek nolakoak izan beharko duten, honelakoxe batean igar litezke: L testuko (jatorrizko) *gurutz gorria* A-n *gangar gorria* bilakatu da, erdarazko itzulpenean *rojas fauces...*¹. Reketearen metamorfosiak.

Begira honako beste hau, ordea, «Euskal trajedia»n bertan (or. I, 370):

Zilibitua zen infernuko soinua
atabalak berriz deabruen barrea
joareak betiko kondenazioa.

El silbo era música infernal
y risa del demonio el atabal
eterna condena era el tañerlos.

(¿Tañer el silbo y el atabal?). Itzultzaileari bere «libertateak» onartu behar bazaizkio ere, *askazia* ez da libertatea: «madarikatu izan bedi / zerorren askazia» [leinua, etorkia, familia]: «que sea maldita / tu libertad» (I, 232-233). Eta honelako mila.

Maldan behera-k ulerpen zaila duela, denok aitortzen dugu. *Untergang* badirudi jendeak orain «jaitsiera» bezala ulertzen duela (menditik). Baina Nietzsche ulertzeko bederen, ongi bereizi beharra legoke Zarathustraren «jaitsiera» menditik (*Abstieg*: «Zarathustra stieg... abwärts») eta Zarathustraren «murgilpena» jendea-

ren artera, eguzkiaren sarrera horizontean, gainbeherapena, okaso («Also began Zarathustra's *Untergang*»). Hau da, hondamendi eta heriotzatik berriro sortzen den bizia eta betiereko itzulingerua. Izenburua ezartzerakoan Arestik bereizkuntza hori propio gogoan ote zuen? Ez dakit horixe. Baina *Untergang* okaso da, agian ererikoa eta hondamendia (Spengler, 1918), ez behintzat menditik jaitsiera. Jesukristori inolako alusiorik ikus daitekeenik ere, ez zait iruditzen; edo haren heriotza eta biztuerari, izatekotan (Jesukristori *ere* aplika dakiokkeen topos unibertsal baten zentzuan ez bada behintzat). Probetxa dezadan parada, Sarasolak Hitzazurrean eman zituen pistak, oso probetxagarriak iruditzen zaizkidala esateko; oraingoz egiaztapen edo kontrastapenaren eta, batez ere, jarraipenaren zain geratu direla ikerpide horiek esateko ere.

Honelako buruhauste eta okerrago asko daukagu *Maldan behe-
ra*-n. Dena dela, ez naiz halakoez ari, erdarazko itzulpena beste deskonposizio bat dela, ez hobe, esaten dudanean. Hasteko, honelako itzulpenen batere premiarik ez dut ikusten: «eztut gaur ezer jan» (*no tengo qué comer*; I, 187); «hobietako laua» (*bocas de las tumbas*; I, 189), etab.

Beste honelakoak, oster, gaizki itzultakotzat besterik ezin har litezke: «eta indarrarekin eman zuen bizia» [hil zen, alegia: Axularrek «guregatik eman zuen bizia» itzultzen du *pro nobis mortuus est*] (*y con la fuerza me ofreció la vida*; I, 191); «gizon etoiak hutsitu ditut / mendekantzaren ohorez» (*el necio se ha viciado del honor de la venganza*; I, 303: «vaciado» suposatuz ere berdintsu); «esaten zidatela: Etoia, doilorra» (*y me dijeron: «Ven, oh desdichado!»*; I, 219); «bestiarik ez dago... han» (*ahí no hay nadie más*; I, 311); gauza bera lehentxeago, or 306: «eta ikusten dute (?) han goian bestia» (*y allí, en lo alto, veo (?) al otro*). Arestik, Leizarragak bezala, bestia=bestia esaten du (*piztia* baztertu gabe). Baina itzulpena bestia apokaliptikoaz enteratu gabe dago. Eta ez horretaz bakarrik: *lengo gizon beteek..., oraingo gizon hutsek* «los hombres rabiosos de antaño..., los mismos hombres de ahora» itzultzen da. Eta: «aiher ziren bihotzetikan etsai etoiak, nireak» (*aborrezco de corazón a mis alevosos enemigos*; I, 241).

Bistan dago: itzulpenak *Maldan behera* ez du ulertu. Hau da, askotan esaldiak edo hitzak berak (sinbolismoak aparte) ez ditu ulertu. Eta hainbat aldiz, presaren presaz edo, irakurri ere ez ditu zuzen egin, edo kopia txarrak erabili ditu: «arimaren erraiak» (*las entrañas de los animales*; I, 303); «ortu [baratze] denetan» (*a cualquier hora*; I, 243), etab. Edo hau (I. 243):

Haundiegia hamorrua
hartu zuena porrua
Nagel gorritz, orin beilegiz, zikindu zaio txirula.

El puerco [sic!] agarró
una gran rabieta.
Se le manchó la piel de costra roja, ahora [kasu: *orin*, ez *orain!*] amarilla.

Oharra: estrofa tipiko bat edizio honetan. Ezer ez da ulertzen. Zer da *nagel* hori? (legen?...). Ederra «puerco» (porrua). Eta nolatan itzultzen da *txirula*=*piel*? Bai, «txirula» ondorengo estrofan tokatzen zen, eta «larrua» irakurri behar zen hemen, rimagatik ere. Edizioaren kalitatea.

Eta makina bat gehiago. Hainbat puntutan, egia da, itzulpena gaizki dagoela eman arren, *Maldan behera*-n zaila da esatea, hala-koxe «interpretazio» bat inposiblea denik osoki, poema osoaren interpretazio globalik eta zehatzik eduki arte. Baina onar ote daitezke honelako itzulpenak, esate baterako?

Iraen artean gantzu batekin nintzen
ezkutatu laster, eta arratseko ihintzen
freskura polietan (sic!) nintzen des-
gorputzu.

Me oculté en los helechos, y
aplicando
un ungüento en mi cuerpo, lo dejé en
el fresco agradable de la tarde.

.....
Nire arima, berriz, lorez lore kantari,
barre egiten zion jentatze gaiztoari,
ezpaitzuten gorputza kausitu bizirik.

.....
Pues mi alma, de flor en flor cantando
se burló cuando la odiosa turba
no me encontró con vida en aquel
cuerpo (I, 243).

Ez dakit. Pasarte gurutzalak gerta daitezkeela, iruditzen bait zait, poema hau Nietzsche-rekin eta haren dualismoaren kritikarekin erlazioan dagoela, egia baldin bada behintzat. Eta berdin, okerrago, gertatzen da hurrengoarekin: ez da behintzat eskrupulo gehiegiz egina.

Gizona ihes egiteko
katigutasunetik.
Erdi bitan partitzen da,
gutziz engañaturik.
Gorputza eta arima
errataz dabil beti.

Para escapar el hombre
a la cautividad
se divide en dos.
Totalmente engañado,
errando en cuerpo y alma
equivocado siempre (I, 201).

Tartean «interpretazioa» ibil daitekeen pasarteak utzirik, aipa dezadan interpretazioaren aitzakiarik gabeko disparate huts zenbait: *apur bat nebala maite* ez da «que la quise poco» (I, 125),

testuinguruan bereziki; *neure amodioa / probadutearren* ez da «a pesar de probarle mi amor» (I, 133), «por/para probarle» baizik, etab. etab.

Beste batzutan *ad pedem litterae*-egi, lerroz-lerro, zentzurik bature gabe. Gerraostean, euskaltasunaren aztarnarik ere gabeko urteen ondoren, dantzatalde bat behintzat sortu da azkenean:

Bilbo onetako euskalduntasun
zikotxaren señailea.

Vasquismo de este Bilbao,
señal de baldío (I, 139).

Zein erdal irakurlek argitu behar du honelako hieroglifo batekin (inprimatzailearena?): «Yo no veo, y si no estoy ciego, si no tengo ojos, no es culpa mía»; alegia: *Nik ezpadot ikusten / Ta banas itsua / Begirik ezpadaukat / Ezta nire errua* (I, 147).

«Antología del disparate» baterako tamainakoak: «La gente joven de aquí es montañera rabiosa. Ya sé bien que no lo has olvidado. Muchas veces me has dicho que *ese curita es tonto...*» Zer da hori? Horra bizkaiera jatorrean:

Emengo jente gastea dala
Basozale amorratua
Badakit ondo eztaukazuna
Ezelan bere aztua
Esan deustazu askotan dala
Apeziño ori tontua (I, 124).

Fenomeno: apez = cura; apeziño = curita. Oso orijinala. Baina apenas beste hau baino gehiago:

Akerraren *gurea*
auntza topetea.
Gizonaren biotzak
bear dau andrea (I, 125).

Erdaraz: «*nuestro* cabrón: encontrar cabra. El corazón de los hombres necesita a la mujer».

Berdin estrofa osoaren deskalabroak (eta estrofa hau biziki intergarria izan liteke, Arestik bere burua euskal munduan nola ikusten zuen ezagutzeko, geroago *Maldan behera* ulertzeko ere). Aresti adiskide bati mintzo zaio:

Aspalditikan dok ezagutu
 Nire pentsamentu gatxa
 Mobidu barik txirrinka pean
 Katigu naukan ekatxa
 Area peko sustar sakonok
 Egin nabenak aretxa
 Makera lodi ta zikiñeri
 Emon deutsena pagatxa.

Hace tiempo que conoces mi difícil pensamiento. Sin moverme, tenía bajo la rueda, presa, la tormenta. Me han salido profundas raíces bajo la arena, a mí, al roble que han entregado a la gruesa y ruda cuaderna (I, 140).

Beste bat eta basta. Aresti eta lagunak afari bat egiten ari dira Santurtzin, andaluz eskale bat lotsagabekeria hurbiltzen zaienean:

Kaderetatik besuetatik gendun andaluza koiu
 Ibaizabal il dan lekuko ur zikiñera botadu.
 Bildur giñian eleiten ura tximiñoi agaz zikindu
 (...).
 Bilbon jaiota gaozanakaitik ezan de balde burladu (I, 169).

Itzulpenak honela ulertu du Gabrielen umorea (eta euskara): «Cogimos al andaluz cojo (!) por los brazos y las piernas y lo tiramos al agua sucia en el lugar en que muere el Ibaizábal. Teníamos miedo a mancharnos (!) con aquel mono... No se burló impunemente, porque (!) éramos de Bilbao».

Arestiren sona, gerraosteko euskal poeta inportanteena edo bezala, erdaldunen artean ere aspaldi zabaldu da. Konprenitzen da, batzuk behintzat Gabrielen obra bertatik (itzulpena medio) ezagutu nahi izatea. Gabriel irakurtzen dutelakoan, honelakoak irakurri eta ulertu behar baldin badituzte, ordea, zer bitxirik, gero bitxikeriak esaten baditu norbaitek? Espantatzekoa, jende horrek barrutik benetan zer pentsatzen duen, jakitea izango litzateke. Ikaragarrri supersubrealista iruditu behar zaie. Nola ez?

Jesukristoren Ebanjelio gustiz beneragarriak
 Ejenpluetan argitzen deuskuz Aren egia andiak
 Ondo konprendi azoten deusku zerua parabolik
 Komeni jaku zapaldua Jangoikuaren biriak
 Artu daiguzan euskeraz Aren berba egiteko moldiak (I, 171).

Alegia: «El Evangelio venerable de Jesucristo, nos ilustra con ejemplos sus grandes verdades, la parábola nos hace comprender bien lo que es el Cielo. Nos conviene *aplastar los pulmones de Dios* para tomar en vascuence su forma de hablar».

Konklusioa: hori errekarra bota eta Arestiren edizio berriak behar ditugu.

II. Hiru azterkizun

Funtsean ez da bat besterik izango, baina hiru puntutan desaroiatuko dut, ordena pixka bat eramateko.

1. Sentsibillitate konkretu bat

«Requiem Jesús Pinedo» (II, 19) irakurriko dizuet (erdaraz), denok ezagutzen duzue:

Ese buen trabajador
que no vemos ahí,
Ese que ha dado pena hoy a todo el mundo
el que se nos ha caído.
en el gran vacío,
ese mismo,

El que yace cadáver
en este San Francisquito
El que antes tenía el castellano nombre de Jesús Pinedo...

Arestiren poesian zenbat izen propio dabilen, edozein irakurleri ematen dio atentzioa: Rikardo Arregi, Telesforo Monzon, Krutwig, Mirande, Xabier Lete eta Lurdes, Mikel Lasa, Xalbador Garmendia, Ibarrola, Oteiza, Balerdi... Gabrielen obra gure gizarte honetan, hemengo jendearen artean, sortu da. Eta Arestik testuinguruaren konkretutasun hori poesian ere bizi-bizi gordetzen jakindu.

Espresioaren aldetik, konkretutasunaren hainbat baliapide du Arestik: leku- eta pertsona-izen propioak: ekintza edo mugimendu konkretuen deskribapenak («markatzen dut / zero bederatzia», II, 226); Niaren etengabeko erabilera, edo Ni hori leku zehatz batean situatzea («kantatzen diat / Bilbaotik», II, 322); edozein arazotan ikuspide pribatu edo familiarra tartean sartzea bapatean. Bertso edo lerroen ebakierak berak askotan konkretutasunaren bilaketari obeditzen diola uste dut (aditza isolatuz, adibidez). Esperantza bezalako gai abstraktu bat, horrela, oso konkretua bihurtzen da Gabrielen eskuetan:

Askaotik sendejara
Bilbaon
esperantza
oso mehar, ilun eta laburra
da (II, 200).

Gabrielen sentsibilitateari banagokio, alferrik izango da luza-ztea, lau adibidetxo nahikoa izango da.

— Gabrielelek ez du maite «emaztea»: Meli maite du, Melitxu, «Orienteko perlea, nobia neurea, biotzeko puskea» (I, 119). Barruitiaren zita inplizito bat, noski.

— Poeta urbano eta poesia hiritarraren abiarazletzat edo daukagu euskaraz, baina Juaristik arrazoiz ipini ditu erreparoren batzu erizkera horretan. Balio du, baina «alabaina» askorekin. Arestik ez bait du «hiria» kantatu: Bilbo kantatzen du, Bilbo guztiz bere bat. Hiri-paisaje oso konkretu bat, inguru geografiko nahikoa zabalez (mundua Bilbo da eta Bilbo Aresti): Zazpi kaleak, Jardin Txikerra, Barrenkale, Abando, Basurtu, Atxuri, Larraskitutik Errekaldeberria, Gallartako Ama Santa Juliana... Liburuak ireki eta adibideak esku beteka bildu besterik ez dago.

— Gabrielen Euskadi ere oso konkretua eta pertsonala da. Eta azpimarratu egin nahi nuke, nik ez dudalako uste Gabriel inoiz egiaz ideologiaren kategorietan mugitzen zenik, bere bizipen eta sentsibilitate oso konkretuen mailan baizik. Baina ez dut orain puntu hau desarroilatuko. Hauxe bakarrik: Gabrielen Euskadik bere txistulari, bertsolari, lur, ibai, haritz (aresti), arraza konkretu-konkretu guztiak zituen, kasik aranista klasikoenaren modura. Eta bere «aitaren etxea» zizun batez ere. Azterkizun ezin politagoa izango litzateke, Arestiren Euskadik urteetan eraman duen eboluzioa argitzea. Ze, nora goazen ez badakigu ere, ez bait daukagu zergatik ahaztu, nondik gatozen.

— Gabrielelek, espreski, bere pentsamendua bera horrelaxe karakterizatu zuen. Gogora ezazue «Herrietan erriertan»:

Herri honi
neurk, honek
dena (naizena)
eman diot,
eta
ezer ukatu badiot
neure hazia
(erdal hildoan erein behar ukan nuena)...
neure pentsaera
(Karl Marx) (II, 464-466), etab.

Arestik Kristo eta Lenin esaten du, Treberis eta Golgota, Karles eta Frederiko, Leo bar Dabit (ez Trotzki, ezta Davidovich ere); Sabino, Txabi, Inaki Sarasketa, Naberan eta Amuritza, esaten duen

bezalaxe, eta Larrabetzu, Gernika, Saibigain. Ez dut gehiago esango. Gabriel «ismo» eta ideologiaren arabera klasifikatu nahi izaten dutenek, berriro esango dut, izango dituzte zita-mordo batzu, baina seguru asko Gabrielik batere ez. Axalean, Gabrielen instrumentario ideologikoan, itxuraz aldakuntza handiak aurkitu usteko dira, kristautasunetik, Nietzsche, Marx eta Trotskiganaino. Barnagoan (*aretx egin naben area peko sustar sakonetan*), Gabriel berak eta beti bera jarraitzen du lehenengo poesiatik azkenekoraino. «Ismoek» sekula ez zuten gauza handirik signifikatu Arestirentzat. Konstantea Gabriel da; beste haiek oso aldakorak dira, eta beti Gabrielen esperientzia txit pertsonalek determinatuak.

Honekin ez dut esan nahi, Aresti, beste edozein bezala, bilakabide ideologikoaren aldetik aztertzea ez dagoenik: azterketa hori, sentsibilitate konkretuarekiko eta gertaeren mugimenduarekiko menpetasun inmediatea bistatik galtzen duenean, problema faltsuak edo lekuz kanpokoak planteatuz dabilkigula, iruditzen zaidala, baizik.

Ideologiak utzi eta, adibide bat, asko gustatzen zaidana, Gabrielen nola paisajea humanizatzen eta pertsonalizatzen zuen, hauxe izan daiteke:

Nerbioneko hibarrean
 udazkeneko arratsetan
 pinudiek
 arimari ematen diote
 mosutxu luze bat;
 negar egin nahi balute bezala
 iluntasun argi batez
 betetzen dira,
 badirudi nire alaba nagusiaren aurpegia
 kopiatzen dutela,
 hari
Nerea!
 deiadar egiten diodanean,
 tristeziak betetzen baita,
 eta
Guria izan da
 ihardesten badit,
 eta gero
Etor badi honera,
 esaten diodanean,
bik eztun ezer egin,
eta hire inuzentziaren errua
eztadukan zergatik
hire ahizparen gainean
 bota,

haurtxoari alaitasuna baitatorkio
 begitartera.
 Horrelakoa da gure lur maitea.
 Nerbion hibaiairen ondoan,
 udaren eta neguaren arteko egun nabarretan,
 gau iluna hurbiltzen zaigunean,
 ilunabarra
 erori baino lehen.
 Nik eztakit, bada, zer dudan, ez, maiteago,
 gure lurra
 edo
 nire alabak (I, 560-562).

Hau ikaragarria da, Gabrielelek esateko.

2. Historia konkretu batean

Arestiren irakurleak ezin du inpresioa ebitatu, egunkari-puskak irakurtzen aritzearena.

*Mikel Lasari Aita San Frantziskoren
bezperan.*

Herenegun irakurri nion Oterori
zure poema Eganen agerturikako bat (I, 452).

Egunarekiko lotutasun hau, Gabrielen poesian, elementu oinarritzkoa da, erreferentziak hain zehatz egiten ez direnean ere. Bizitza kultural, artistiko, politiko, literario, pertsonaleko edozein gorabehera aurki daiteke poetikoki laboratuta. Oteizaren Arantzazuko lana eta bere hemorroideak, euskara batuaren borroka, Kriseluren sorrera, Rikardoren heriotza, alabaren jaiotza, Burgosko auzia, Lurdesen kanta, Kennedyren hilketa, bezperako irakurketak, bulegoko lan aspergarria, arratsaldeko kabreoa (edozeinekin), Kontzilio Ekumenikoa, euskal ortografia, gerra zibila, Lumumba eta Vietnamgo gerra, zentsuratu dioten orri baten desesperazioa eta negarra, lagunaren bisita bat.

Ikus bedi hau dena, sentsibilitatearen konkretutasunaz esanda-koarekin batera. Alderantziz ere esan genezake orain: konkretuaren sentsibilitatea.

Arestirentzat ideiek koloreak dituzte; koloreek esanahi kasik etikoak. Ez dago mundu neutrorik, abstrakturik. Denak du bere aurpegia, kontorno zehatzak, laguna edo etsaia da, nirekin dago ala nire kontra. Problema ez dira buruhaustea, sentimendu-

-haustek dira, sentierazten didaten mina edo amorrua. Alderdiak eta politika, ekintza konkretu hauxe izango dira (gainera: hori ere, nik ez al dut hobeto egiten? Nik ez al dut horiek adina eskubide?). Dena zuzenki mintzo zait eta denari erantzuten diot. Denak denari egiten dio keinu (mehatxu, dei) eta gauza guztien keinu artean noa munduan, ja honi eta jo hari, horri kanta eta sandiari burla. Munduan distantziarik ez dago. Baina, une berean, ezer ez da zera soilik, objektibitate gorririk ez dago; dena da justizia, edo egia, edo halako zerbait: kondenazio- edo salbazio-historia batean gabiltza.

Aresti ulertzeko, beraz, eta haren obrak ulertzeko (idatziak nahiz eginak) «gesto»arena kontzeptu oinarritzko bat izango dugu, hitzaren adierarik zabalenean. Funtsean ez dago banalitatearik. Dena da guztiz larria, esanahitsua. Nire pertsona eta ohorea jokoan dago, h.d., justizia jokoan dago, egia defendatu beharra dago: Arestiren betiko gestoak, poesian, haren gizarteko presentzia bizian, probokatzen zituen borroka eta eskandaluetan, esibitzen zituen sentimendu eta jarreretan, madarikazio eta negarretan. Profetaren, aztiaren gestoak (haren sinbolismoa eta espresakerak harrigarri biblikoak diren moduan, bestalde). Arestiren leku- eta izen-aipameneak ritualizazioaren zera zerbait dute, adibidez. Haren gestoak zerbait liturgikoa dira. Aresti beti bisuala da. Gestikula-tzailea. Gestoak du bere arma handia (sintzeritatez erabiltzeko maisutasun zaila zuena). Jendeak zein ideiak, poesia bera nahiz Ermuako herriaren euskalduntasuna, arazo pertsonal bilakatzen dira. Beti dago nire pertsona inplikaturatuta. Ni eta nire eritziak: honelako diferentziapen bat egiterik ez dago. Baina aldi berean pertsona, nitasun soilak transzenditzen duen errealitate konplexua da, argizko polo bat bezala kosmoan. Arestiren «Ni» guztiz konkretu eta kasik infinitoa (ik. Zulaika, J., *Adanen poema amaigabea*, 1975, 91 eta hurr., Hitzondoa).

Eta badaude hemen problema batzu, edo egon litezke behintzat. Ez zait gustatzen, Gabrieli buruz ihardunetz gauzak gehiegi biografizatzen direnean. Baina har dezagun, adibidez, Artetxeren *Aita Gurea*, edo *Elegía por un niño castrado* (II, 442-486). Horrelako gauza bat, nola justifikatzen da munduan? (Eta beti, eman eta eman, Gabrieli sufrierazi omen zitzaiona plazaratzen dabilena, ez al dabil, Gabrieleak sufrierazi zuenaren galdera probokatzen?). Gabriel sentzibilitate konkretu bat zen, historia oso konkretu batean zebilen. Bere samurtasunak, zakarraldiak, esplosioak, justiziak eta injustiziak zituen. Ez digu inporta. Horrekin denarekin poesia egiten zuela, inporta zaigu. Eta guzti horrekintxe egindako poesia

dela Gabrielena, behar dugu onartu, aztertu, gustatu, bestelakoak alde batera utzirik.

Hala iruditzen zait.

3. Meli, giltza konkretu bat

Ez al da zoragarria, Gabrielelek Meliri eraiki dion monumentu poetikoa, samurtasun gozoz betetakoa? Gabrielena tormentuzko obra bat da. Eta hunkigarria da, goxoa, Meli nola beti erromantzer- roan Arantzazuko Ama Birjina bat bezala agertzen den, elorri-lo- rea, bakezko oasia eta esperantza-argia banderizo-gerren arantza eta negar artean. «Melitxu Basurtuko, piko meladua, mesperu ustel gozoa, sagar eztsua».

Motibo partikular edo giltza desberdin asko har daiteke, Aresti- ren obran sartzeko eta orientatzeko. Hemen gaudenez, Meli har genezake. Baina Melik ere bide diferente asko irekitzen du. Bat hartuko dut, hain zuzen ez dela egin behar eta egiten ari naizen arazo ideologikoena.

Lehenengoa. Meli —harrigarria— ia beti arraza-problemaren testuinguruarekin agertzen da. Apropos diot «arraza». 1959ko *Bizkaitarra* (I) baitan, gaztetako amodioen historian, honela dio berak:

Neuk artu neban txiki denporan
Euskerearen gauzea
Euskaldun utsa izango zala
Artuko neban andrea
Bere zanetan zan korriduko
Garbia geure errazea (I, 122).

.....
Nire apelliduak
ninduen arrotu
Aresti Segurola
orreikaz itsutu (*Ib.*).

.....
Neure semeak ezebelako
Iños eukingo lotsea
Erdal izen bat eroateko
Egin neban promesea
Aberriaren altara otzean
Emoten neban mezea
Jangoiko todo poderosoa
Izanik gure errazea (*Ib.*, 123).

Arestik maite izan omen zuen neska euskaldunaren historia ez zaigu orain gehiago interesatzen (ez ote dago Arana Goiriren *Li-be-ri* kontrapuntu gisa estilizatuta?). Historio guztian ulerterrazegia gertatzen ez dena, nori eta Arestiri «erdotar neska batek» halako problemarik suposatzea da, eta gero ere nolabait suposatzen jarraitzea azkenerarte, kontzientzia txar isilezinezko baten antzera (II, 466). Arestiren erreakzio batzu, abertzaleren batzuren edo abertzaletasunaren modu edo alderdi zenbaiti buruz, «mitoen» kontra bereziki, agian ez dira guzti honekin ikuskizunik gabe ikusi behar.

Beste puntu batera pasako naiz (beti da desagradablea puntu hori). Mundu guztiak ezagutzen du *Nire aitaren etxea* (I, 466). Hasteko: oraindik ere jende askok ipintzen du etxean familiaren (deituraren) eskudoa, egurrean edo eginda. Ikusiko zenituzten horrelakoak. Beno, bada. Beste noizpait ere esanda nago, Aresti nahikoa moral estukoa izan zela. Haren familiaren kontzeptua, nik ezagutu nuenean behintzat, oso tradizionala zen. Niri bost axola, ezta?, inoren familia-kontzeptu tradizional ala progrea. Esan nahi dudana, da, Gabrielentzat bere familiaren kontzeptua oso intimoa zela, kasik erlijiosoa, sakratua, euskal tradizio batean izan den eran. Familia da (etxea, hobe) ohorearen eta nortasunaren sustraia. Familiak ematen digu izena (Aresti), eta «gizonak duen ondasun / espezifikoa / bakarra / haren izena / da» (II, 444).

Gabriel oso Aresti sentitzen zen, eta deitura (= arraza) garbiaren zorakeria galdu omen zuenean ere, bere Arestiartasunaren harrotasuna (deitura = etxea, leinua) ez zuen inoiz galdu: aitaren etxekoa sentitzen zen, hots, noble, odol garbiko (zentzu ez arrazista batean), sustrai zahar sakon eta jatorreko. Aresti izenarekin eta euskal haritzarekin erlaziozko hitz-jokoak egitea gustatzen zitzaion. «Trumoiaren eta ihorzirina garbiaren alaba noblea», esaten dio alaba Nereari soneto batean (II, 132). Arestiar bat ez da edozer gauza.

Orain —bitartean hainbat entzun dugu euskal mito historikoei buruz— gure nobletasunaren, aiton-semetasunaren kontuek eta, lotsa ematen digute. Arrazaren harrokeriak eta ahaztu beharra omen dago, eta historiaren kontzientzia ahazten dugu. Guztiz razional eta ilustratuak gara orain (edo historia gabekoak). Antzina-ko euskaldun baserritarrek euskal noblezia unibertsalaren soluzioa asmatu omen zutela, edo ez zutela, edo ez omen zela guztiz erreala izan: dena dela, guk ez dugu berriro «mito» horietan erori nahi. Konplexatu gaixo gizagaixoak, ez iragan, ez historia, nondik gatozen gabekoak.

Aresti ez. Aresti ez zen lotsatzen (Mirande lotsatzen ez zen bezala: «Büroko emakumeak... / Nik aiekin egon behar, / orrek dit egiten dolu / orko ordu luzeak zear, / nik, eusko aitor-sembleak!», *Paris-Beuret*). Aitzitik, «Lege Zaharreko euskaldun prestu» baten modura, historia hori oso berea sentitzen zuen, bere hazia eta sustraia, eta harrotzeko motibo handi bezala ikusten zuen bai euskaldun (bizkaitar) bezala eta bai Arestiar bezala («kantatzen diat Aiorabide», II, 320; «Nola gorrotatzen dudan / Zitudad-Realeko Dukea!», II, 322; ik. II, 328 ere). Familiaren armarrria, familiaren izena, deitura, barren-barrenerainoko sentimenduak zituen: «Pentsatzen dut nire izena / nire izana dela» (I, 458; ik. II, 118 ere). Harro zegoen Aresti izateaz («Nire grazia Aresti da ta»): aitaren etxeaz. Eta horrek obligazio altu batzuek betetzen zuela, destino bat ezartzen ziola, sentitzen zuen, klanaren moira greko batek bezala.

Aitaren etxea (Arestia) da arbasoen sustraia, Foru santua eta Bizkaiko lurra, Nafarroako haritza, historia eta tradizioa, Euskal Herri zaharra, euskara:

Ni bizi naizen exea
hain da zaharra...
Euskal mendietako
lehendabiziko harriaz
zen labratu:
aurreneko nafar haricaz
zicaizkion ebaki
habeak;
Kantabriako lurretik
ateratako buztinaz
egositako
estrainiako teillez eta adrailuez
zuten estaldu... (II, 24).

Aitaren etxea, gero, Aresti bera da (bere aitatasuna nola ulertzen zuen ikusi behar da, leinuaren korrontean) eta bere familia, askazia (Arestik berak «prole» itzultzen duena; I, 468). «Nere habea... Hi, nere Aresti», esango dio alabari (II, 132).

Mundu hau dena irekiko luke Meliren giltzak, norbaitek xehegiago aztertu nahiko balu (Gabrielen poesian Meli justu noiz agertzen den, zein funtzio betetzen duen, zein testuingurutan; edo, beharbada, zabalago hartuta, elementu familiarrak). Gogoratu ere dagoeneko gogoratu zarete agian *Euskal Harria*-ren hasieraz:

Zuri
 espainiako andrea
 zimaurretan aurkitutako lili apala
 meli

.....

zuri
 meli
 espainiako andrea
 nire aitaren exearen habea
 eskeincen dizut
 nire poesia
 eta
 nire persona (II, 12).

(Historiko-biografikoki, Bizkaia edo Euskadi eta, zehazkiago, bere sustrai arestiarrek sentitzeko moduan, Gabrieli Krutwigen *Vasconia*-k egin zion inpresioa, in *Jakin* 30, 1984, 14 aipatu nuena, uste dut aztertzaileek ez luketela ahanzi behar).

Goazen hirugarren eta azkeneko puntura.

Konforme, hau ez da Aresti osoa. Apenas interesgarriena ere apika: tradizioari itsatsiriko Aresti bat!... Egia esateko, gehiegi isildu den Aresti bat besterik ez du izan nahi. Arestik mito asko apurtu zuela, etab., etab., aldarrikatu samarra bait dago.

Aldarrikatu samarturik dago, Arestik asko sufritu zuela ere, bakarrik eta abandonaturik sentitu zela. Gera gaitezen minutu bat, halere.

Kausak ez zaizkit orain inporta. Gabrielelek asko sufritu zuen. Mirandek bezala, eta Jon Etxaidek. Eta Andimak bezala, Zaitegik, Salvatore Mitxelenak, Txillardegik... Ez da edozein jende-modu sartzen buru-belarri euskararen kalbarioko lanetan. Gero, ordea, eta beharbada jende idealista eta nahitaez sentibera delakoxe, azkenean kalbario horrek denak, ia den-denak harrapatzen ditu. Hainbat dira etsitakoak, desertoreak ez gutxiago. Euskararen mundua («ez gara hain noble / benetan», II, 50) samina eta penazkoa da.

Zerk eusten dio euskaltzaleari? 68tik aurrera, beranduenik, mugimendu handi bat hasi zen altxatzen Euskal Herrian. Urte gogorak izan zirela, ez dago esan beharrik. Presoak, hilak, desterratuak. Baina gogorak, mugimenduaren barruan ere gogorak ziren, diferentzia txikiek haserre handiak erraz sortzen bait zituzten. Gehienok oraindik ondo gogoan dauzkagun denborak eta gertaerak dira. Honelako eguraldiak ez dira inoren osasunarentzat errazak

izaten. Batzuk, haatik, solidaritate herritar kolektiboaren hegal handietan laguntasun eta kontsolamendu aurkitzen dizute: «lepoan hartu ta segi aurrera...». Gabrielelek ez (eta ezin izan liteke hementengo gaia zergatik). Gabrielelek, esan dugun Gabriel hain sozialak, azken finean ez du bere intimitatea besterik. Etxea. 1972ko uztailakoa da ondoko lantu hau:

Telesforok diosku:

«Baldin laguna erortzen bazaik,
har ezak lepoan eta segi
aurrera».

Kuestionea da zein den
laguna:

Ni banintz,
ni naiz,
inork ez nau hartzen.

Hainbeste urtetan ibili naiz
eror-jaikika

.....

Inork hartu banau,
hi hizan haiz...
«Melitxu Basurtuko,
piku meladua»,
ene

SAMAR
SAMAR
SAMAR
itana (...)

Hi gabe,
zeri helduko?

«Sakoneko lainoz gora...».
Ene euskarri bakarra.

Inork ez diost:
Haik gora.
Bakarrrik:
Gora
Aberria.

Non nago ni? (II, 394-396).

Hauxe berau —hasierako auzietara bihurtzeko— itzulpen honekin agertzen da *Obra Guztiak* Kriseluko argitalpenean: *SAMAR/itana* (GRAN / pregunta); *Hi gabe zeri helduko?* (Sin tí, ¿a qué llegaría?); *Sakoneko lainoz gora* (Arriba, por niebla de lo hondo); *Inork ez diost: Haik gora* (Nadie me dice: levántalos)...

Zer pena! Ez da, lapurrek bidean ostu eta zauritutako Gabriel altzoan jasotzen duen samaritana ona galtzea bakarrik: naufragoak ere, untzia olatu artean hautsitakoan, «zeri heldu», Meli? Gabrielen naufragioa da. Eta *Haik* («aik gora, mutill!», hain zuzen, Barrrutiak) *jaiki*-ren inperatiboa da, ez *los/ellos*. (Gabrielen poesian, klasikoen zita inplizitoak, alusioak, etab., oso inportanteak dira)... Jonas profeta lotan zihoan untzian, hala kontatzen digu Axularrek, ekaitzak burrunban eraso zionean itsasoari. Larriaren larrian, «erran zioen untzi-maestruak, tormentatuta zebillanean, Iona profetari:... Eztakusak ithotzera goazilla? Haik hortik!»... Baina Gabrielen naufragiotik itzulpenak berriz ere ez du tutik ulertu!

Azkenik: Eztabaida ideologiko edo/eta sentimental batzuren artean

Aitortzen dut, gaia oso atsekabea zaidala. Ez dakit nola burdinari heldu, agian molde itsusi batean pertsonal bihurtu gabe.

Arestiren «madarikazioa» da: baztertua izan zela, gutxienez begirune eskasez ikusia, zentsuratua, orduko euskaldungo artobero, zozoiloaren biktima.

Gustatzen ez zaidana, zera da: hori dena egia izan daitekeela, baina Arestiren jabetasun pribatua zeini dagokion apostatuz bezala erabiltzea, gehiengo anonimo handia erruduntzat salatuz eta kondentatuz, salatzaileak berak errutik libre geratzeko. «Zuek guztiok (euskaldungoa), borraruok; gu, azkenerarte haren adiskideok: Aresti gurea da». Euskaldungoa, erreakzionario hutsa; gu, haren apostoluok, gara (Arestiren graziaz, noski) salbatzen. Aresti, bandera (eta bandera bandatik omen dator). Duintasun kaskarra.

Ez zait gustatzen arazoa pertsonalizatzea ere, jende on eta gaiztoen historio bat bihurtuz. Eta ez zait gustatzen, ez dudalako ikusten, ezer laguntzen duenik, gauzak hobeto ulertzeko, inpresio eta irudi deformatuak sortzeko baizik. Eta oharron ondoren, esan dezadan garbi: gainera, ez nago batere konforme.

Bi puntu aipatuko dut.

Lehenengo, **zentsura**-rena. Ezagutzen ez dudana problema da. Inportantea da, egia izatekotan. Behin eta berriro entzuten dena da; sekula argitzen ez dena, ordea. Inkomodoa, denok gaudela salatuta ematen bait du, Aresti konprenitu ez omen zuen euskal gizarte itxi, intolerante, klerikal, auzokoi, zokozuloan. Eta horrela behintzat ez dira izan gauzak. Ez dago esaterik euskaldungoak, edo euskal gizarteak, Aresti baztertu edo zentsuratu zuenik, beste gabe.

Izan ere, ez dakit noiz hasi behar dugun argi eta garbi alderantziz esaten: Aresti ordukoxe euskaldungoaren produktu tipiko bat zela; Arestiren borroka eta borrokak euskaldungoaren borroka eta borrokak zirela; euskaldungo hura ere bere buruarekin borrokan ari zela, Aresti bezalaxe; gaizki barik, ongi eta oso ongi ulertu zuela Aresti eta sekula inor gutxi bezala miretsi, estimatu, maitatu zuela; ez Aresti eta ez orduko euskaldungoa ulertzerik dagoela, biok elkarri kontrajarriz, biok bat eginez baino, biak bat-bat zirelako. Hori dena ere ez bait da gutxiago halaxe izan. Eta, gero, nahi bada, esan bedi, baita, euskaldungo hura barne-kontraesanez beterik zegoela: erreakzioaren eta iraultzaren artean, ausardia eta herabearren artean, mito historiko eta utopia nazional (tradizional)aren artean, mailuaren eta biolaren artean. Eta gizarte zapalduen erraztasun zoro guztia zuela mundua ezker-eskuin kondenatzeko nahiz bedeinkatzeko, bedeinkaziotik mada-rikaziora pasatzeko eta mada-rikaziotik bedeinkaziora. Gizarte zentsuratu guztien itxikeria eta informazio-falta zuela, eta ideien trafikoa aldagoitsua eta irekitasuna; superstizio santuak eta bapateko ferbore ideologikoak. Kontraesanez beteriko gizarteak, gutariko gehienok azkenean geratu garen bezala, Arestiren salbuespenik gabe, zurrumbilotik irten nahi eta ezinda. Aresti, Mirande, Oteiza, Krutwig... eta beste hainbaten gizarteak.

Zentsurak eta zentsurak daude. Aldizkari-zuzendarien zentsura eta Estatuaren zentsura bi gauza dira, bai, baina ez daude guztiz aparte. Zentsura, egiazkoa, Estatuarena, bazegoela eta ez euskaldungoak asmatua, ezin ahaztuko dugu. Eta ezin ahaz daiteke oraindik, bizitza, zentsura izaten duten Estatuetakoa gizarte-modu batean bizitzen zela orduan. Aresti eta denak. Zentsurak denak harrapatzen ditu.

Oposizioa, gero, ez dago joaterik hori ondo jakin gabe. Eta artistak artistak izango dira, heroiak heroiak omen diren bezala. Baina, guri besterik gustatu arren, ez heroiek eta ez artistek izaten dute bulda guztien jabe bakarraren buldarik, berentzat ez, eta gutxiago beren lagun eta argitaratzaileentzat, gurutzada horietan.

Honelakoetan, bada, oposizioan bai, baina nola-halako legalitate baten barruan jokatu nahi denean, egoera oso anbiguoak sortzen dira. Borrokarako gogoia eta amorrazioa, denek dutela, suposatu beharko da: bestela ez lirateke dabiltzan tokian ibiliko. Baina aldizkariaren edo argitaletxearen Zuzendariak, kamikaze bat edo irresponsable bat ez bada behintzat, ez dauka bere eta aldizkariaren burua edozein modutan harrapatzen uzterik (martiri alferrikako bat alfer-alferrik da martiri, autosatisfakzio pertsonal baterako ez bada). Bere erantzunkizunak bizkarreratu beharra dauka, errealitatea ere asumitu beharra dauka, horregatik ezin suposatuko dugu lankideak zapaltzeko edo zentsuratzeko asmorik. Badakigu Arestik idazten zuen aldizkari eta argitaletxeetako jendea zer moduzkoa zen, jeneralean behintzat.

Baina orduan, zeharkako eta lerroarteko oposizio-lan nahitaez mugatu, bahetu, kalkulatu batean diharduen argitarapen-zuzendariari jesukristoren enbarazoak sor diezaizkioke edozein lankide tirtiriko, inadaptatu, irresponsablek, edozein abenturari alai, astapotro, bufoik, edozein iraultzaile konpromezuetara etorri ezindakok, erresentituk, zirt edo zart beharrekok, edo bera martiriorako gertu dagoenek ere, edo bere haserre guztiz justu eta santua lumatik isuri gabe geratu ezin den edozein makabeok. Ekipoan bertan arramarrak eta axanpak horrelakoengatik, zeinek ez ditu ezagutu? Mundua hori da. Jakitekoa izango litzateke, gutxiago aipatzen dena, euskal argitaletxe eta aldizkariaren Zuzendariak zenbat aldiz tribunaletara edo Delegazioetara zitatuak izan diren, zigortuak izan diren, garai hartan, berek ez, baina lankideren batek egindakoengatik (eta zenbat aldiz gertatzen zen lankidearen presioari amore emateagatik, gero haren «axioarengatik» aurpegia berek eman behar izanez). Eta, gero, Zuzendariak ez dauka egunero aldizkariaren bizitza edonola jokoan jartzetik ere, lankide batek ez dakit zer publikatu nahi omen duelako. Eta ez dauka asko moduzko polemika eta borroketan ibiltzerik ere, etab. etab. Seriotasun bat ere badago, denek berdin ulertzen ez dutena.

Situazio zailak dira. Elkarren zentsura-modu batzu, denok edo gehienok ezagutu ditugu frankismoan eta onartu ere egin ditugu gehiegi penatu gabe. Orain egiterik ez daukaguna, nolana ere, da, «barne-zentsurazaille» haiek Estatu-zentsuraren beso luzatua izan balira bezala ipini, «gaiztoak», lankidearen edo idazlearen zanpazailleak, azken finean idazleari non idatzi aseguratzen ziotenak berak ziren eta. Askotan erantzunkizunak, erresponsabilitateak «gaiztoa» izan beharra daukala, esan beharko dugu bestela. Denek sufritzen zuten egoera honetan Gabrielelek inork baino problema

gehiago izatea (eta sortzea) konprenigarri da, esan dugun haren sentsibilitateagatik. Baina «euskaldunek berek zentsuratu zuten» orokorki errepikatzeak, niretzat ez du situazio haien ezinbesteko anbiguotasun guztia errepikatu besterik egiten. Edo irudia faltsatu.

Zinez bestela izan bada, ordea, Arestiren kasuan, informazioa egiaz daukanak argi eta garbi eman besterik ez dauka. Zeren, giza eskubideen eta duintasunaren arazo honek, denok afektatzen bait gaitu: Gabriel injustifikatuki zentsuratu zuenak merezi du, Arestizaleok haren izena jakin dezagun.

Problema jende jakin batzuren zitalkeri kontua baldin bada, beraz (horixe iradokitzen bait da), esan bedi zeintzurena eta nola. Problema garai eta giro guztiarenak eta guztionak izan baziren, berriz, utz ditzagun behin betiko misterioz betetako salaketak eta zurrumurruak, akelarreko lanbro ilunetan biktimagile eta biktima faltsuak fabrikatzen ibili gabe. Frankismoa ez zuen euskaldungoak asmatu.

Abandonoa-rena, bigarren. Arestiren bakardadearena. Hemen ere problema bat badago, baina hemen ere agian ez dago zergatik pertsonalizatu.

Pentsa dezagun, Erromantizismoaz gero, literatura modernoko hainbat eta hainbat idazlerena dela (eta hainbat pintore moderno-rena) problema hori. Etxahun aipatuko nuke geure artean. Euskararen gerraosteko historian zer jazo den ere jende askorekin, goraxeago esana dago. Gabriel, sentsibilitate egiaz «moderno»ko euskal poeta (literatur historiaren zentzuan), arrazoi biengatik aurkitzen da drama horretan. Gero, haserre hau eta eskandalo horiek, bateko zaputz eta besteke zipotzaldiak, anekdotak, agian komediaren parte dira, ez egiazko dramaren iturbarnea. Izan ere, zergatik aurkitzen dira behin eta berriro hain trajektoria berdin-berdinak, tragedia klasiko baten zehaztasunez, euskal gizarte zi-koitzean bezala Parisen eta Norvegian, arras bestelako gizarteetan, Errusian eta Soviet Batasunean, literatura modernoan? Figura jadanik topikoak dira horiek, Rousseau-ren *Eloisa Berria*-rekin hasi (hasieraren bat nahikoa arbitrarioki seinalatzeko) eta Goethe-ren *Werther*-ekin jarraituz. Mundu honetan pianistak tuberkulosiz hiltzen dira, maiteminduek suizidatu egin behar dute, emazte maitatuak fatalak dira, poetak *Sturm und Drang* artean dabilta ekaitz-zurrunbiloan, apaiz sakratu eta profeta gurtzifikatu une be-rean. Azpian beti dagoen etena ezaguna da: arrazoimena eta senti-mendua elkarrekin etsaitu egin dira, arrazoi bidezko ezagupenari

gerran ekin dio intuizioak. Artea eta zientzia elkarren etsai. Ilustrazioko Argiez gero gizarteak arrazoizko eta arrazoitsu deklaritzen badu bere burua, bihotzak pertsegitua deskubritzen du berea gizarte burges merkatari horretan, pertsegitua deklaritzen du alde aurretik eta kultibatu egingo du bere pertsegizioa. Ia berrehun urteko historia da. Zerbaitekin hunkitzekotan, historia hori gure artera hain berandu iristearekin hunkitu beharko genuke. Historia arruntegia bait da Europako literatura guztian. Susmoa hartzen hastekoa da, dramaren egiazko arrazoiak indibidual-pertsonalak baino sakonagoak direla, historiak pertsonaiei uzten die-na gehienez ere komedia dela.

(Zerk ez duen gero drama pertsonala ezertan gutxiagotzen, noski):

Inor ez da profeta
bere mendean.
Berriz etorri naiz
pentsamendura,
eta andre alabarik ez banu,
pozik
hilen
nintzateke (II, 202).

Gabriel, azken urteetan batipat (besteontzat bezalaxe, Arestirentzat ere argi gehiegirik gabeko zurrunbilo-urteak izan zirela, ba ote dago esan beharrik?) egundoko ekaitz-iskanbiletan ibili zen. Jendea orduan mindu zena eta bakoitzak sufritu zuena, desterruan edo gartzelan batzuek, herriko kaleetan besteek, eta elkarki sufirerazi ziotena, bego bakoitzaren historiarako. Gabriel, dena den, egia da «*exilé sur le sol au milieu des huées*» geratu zela nonbait, albatro-poeta geratzen omen den moduan, Baudelaire-k dioenez, Arestik maite izan zuenak. Eta gaixo, gainera.

«*Maintenant je suis maudit*»: Rimbaud-ek 1873an hori idatzi zuenean (neuri, irakurtzen dudak bakoitzean, inpresioa egiten dit), egiaz madarikaziozko historia pertsonal baten konstatazioa besterik ez zuen egiten. Baina madarikazioa, gero, literato eta artista moderno askorentzat, eta arrazoi askogatik, alde aurretiko *erabaki* bilakatu da. Bidearen hasiera, ez azkenburua eta erresulta.

Gabrielen «*Poesia eta euskal poesia*» (*Egan*, 3-6, 1960, 154-170) aski ezaguna da zalantza gabe. Zilegi bekit, halere, pasarte batzu hona aldatzea. Inolako istilurik baino lehenagokoak dira. Gabriel sasoian eta umorean dago, euskaltzain gazteenaren harrotasuna

darama, lehenengo sarien ohorea eta poza (*Maldan behera*), edo non txalotua eta «errespetatua» da, miretsia, berehala ezkontzeko zoramena bihotzean gainezka.

Bi poeta-klase ezagutzen dira jentartean: Maitatua eta Higuindua; poeta laureatus eta poeta outsider. Zergatik gertatzen da honela? (...) Zerren poetak ez tuen poetatza edo poetaren gradoa hartzen, jentearen barreak eta arbuioak bentzutzen (ez) dituen bitartean. Barreen gaineratik igaratzen baldin ezpada, pallaso barregarri bat baizik ezta izanen. Bere burrukaldia, bere gatazka, bere gerra, herra eta gudua, pietategabekoa, krudela, gogorra eta urrikigabekoa izanen da. Eta azkenean garaitun irteten baldin badu, orduan poeta izanen da. Baina burruka horretan eztu jentearen sinpatiarik irabaziko, bakarrik irabaziko du jentearen errespetoa. Ezta jada pallasoa, ezta arlekin itsusi eta barregarri bat. Orduan bere bigarren burrukaldia hasiko da (...).

[Jenteak] poeta erosi nahi du, diruz ezpada, orduan palaguz, lausenguz. Poeta laureatzen du. Eta poeta jentearen aldekoa baldin bada, bere sentimentu asmatuak gizakorrak baldin badira, jentearen modukoak eta gradokoak, gustukoak eta gogarakoak baldin badira, orduan ezta duka zergatik ereinotza gezurrekin paga. Egiarekin mintzatzen da jentearen gustuan. Hori da poeta laureatus.

[*Poeta outsider*]. Jenteak ezta kus poetak eztuela bere burua salduko. Zerren bere burua saltzen duen momentuan bertan, poetatza abandonatuko duen. Jentearen errespetoa irabazi zuen bere lehenbiziko burrukaldian, baina poesiaren errespetoa galduko du bigarreanean. Ezta pallaso bat izanen jentearen aurrean, baina izanen da pallaso lastimagarri bat, bufoi tamalgarri bat, poesiaren aurrean.

Azkenean. Poetaren santimentua jentearen gustukoa ezpaldin bada, eta poetak bere sentimentuan eta poetatza gorengoan iraun nahi baldin badu, ezpaldin badu bere sentimenturik ukatzen, orduan izanen da gorrotatua, arbuiatua, gaitzeritzia eta higuindua. Orduan izanen da poeta outsider. Eta jenteak, ahal badu, jenteak, zentzu egiazkoaren izenean, Golgota mendi batean josiko du poeta gurutze batera (157-158).

.....

Basoko legea da, indartsuenaren legea, inbutuaren legea. Arrai haundiak txikia jaten du, goian dagoenak ttua botatzen dio behean dagoenari (...).

(...) Eta noizean behin, poetak agertzen dirade. Poeta da gizon egia maitatzen duena, egia hori hitzaren medioz esplikatzen eta kantatzen duena.

Gainerakoa da alferrikakoa, «procedit a malo». Egia behar da, baina ez egia metafisiko bat, ez egia ideal bat, egia enpirikoa baizik, begien bistarekin ikus litekeena, eskuekin uki litekeena, besartean laztant litekeena.

Eta gizon hortzaz konturatzen dena, garbirik eta bekatu gabe dagoen giza-bihotza —gizonak eragiten dion arbuioa, gorrotoa, pena eta kantsazioa alde batera utzi ondoren—, hitzaren medioz ihardukitzen dena, hura da poeta. Hura da isil-arazi nahi den gizona, hura da Platonek bere errepublikatik deserritu zuen gizona.

(...). Pertsegitua izanen da, harmaz ezpada, orduan gezurrez edo bortxaz, edo lausenguz, baina mundu honetatik aparte egonen da, zerren kantatzen dien gizonak eztadukaten entzuteko belarririk, eztadukaten konprenitzeko bururik, eta entzun eta konpreni dezaketen eguna datorrenean, orduan ezta premiarike egonen, poetak mintza litezin (161-162).

Esan nahi nuen: pertsona batez ari bagara ere, azkenean beti fenomeno literarioa dela, ulertu nahi duguna. «Madarikazioa» ere, literarioa.

J. A.

-
- 1 Gainera, Bilboko mahainguruan (1985. 06. 11) Juaristik azaldu zigunez, itzulpenak berez «rojas fascas» omen zioen: orain daukagun testuan, Arestiren orijinala aldaturik ezezik, itzulpena bera berritzulia ere badaukagu. Eta auskalo zer gehiago. Testuaren edizioke eta itzulpeneko akatson arrazoiak eta esplikazioak eman litezke, eman, ematera jarriz gero: hildako adiskidearen omenezko edizioa presaka bai presaka prestatu beharra; koordinazio-falta lankideen artean, itzultzailearena esate baterako argitaratzailearekin ezezik, testu-biltzaile edo kopiatzaileekin ere, etab. (I. Sarasolak aspaldi salatuta daudenak, bere parteari dagokionerako bederen, cfr. *Jakin* 3, 1977, 100-101). Adibidez: ikertzailea batzutan ohartzen da, itzultzaileak aurrean eduki zuen testuak (kopiak) eta inprentara eraman zen euskarazkoak, inondik ere ez zutela nonbait kointziditzen... Eguzkiaren azpian oraindik ez da jai, kondizio horietan ongi itzuliko duenik. Mila deskargu gehiago eman ahal izango litzateke. Testu-biltzaile eta kopiatzaileek, inprimaketarako prestatzaileek, itzultzaileek, lan kaotiko bat arrapaladan burutu behar izan dute, berrikusteko ere modurik gabe. Baina orain —barka biezadate seinalatuek— arazoa ez zait iruditzen aspaldiko lan hura eta haren baldinkizunak eztabaidatzea edo kritikatzeari denik, edo ezta justifikatzea, esplikatzea, eskusatzea ere: Arestiren obren testu berriak behar ditugu. Orain arazoa hori da eta hori da dena.